

УДК 332.3; 001.8
JEL Classification B 49, Q 15

Сидорук Борис
к.е.н., с.н.с., докторант
ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН
м. Київ, Україна
E-mail: b_sidoruk@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Анотація

Вступ. Дослідження економічної ефективності сільськогосподарського землекористування має визначальне значення в теорії і практиці ведення сільськогосподарської діяльності.

Для прийняття ефективних управлінських рішень, що стосуються раціонального та збалансованого сільськогосподарського землекористування, особлива увага має приділятися формуванню системи комплексної оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі.

Методи. Дослідження проводилися шляхом використання діалектичного методу пізнання дії економічних законів і системного підходу до вивчення економічних явищ і процесів, монографічного, індукції та дедукції – для формування системи показників оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування та їх групування за критеріями відбору; абстрактно-логічного методу – при здійсненні теоретичних узагальнень та формулювання висновків.

Результати. Досліджено можливості застосування сучасних методологічних підходів до оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрному виробництві. Автором систематизовано показники в системі оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування за критеріями відбору. Запропоновано етапи оцінки економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу за допомогою інтегрального показника.

Перспективи. Для прийняття ефективних господарських рішень в сфері сільськогосподарського землекористування важливим є формування і оцінювання комплексних інтегральних показників. В подальших дослідженнях слід акцентувати увагу на поєднанні механізмів оцінювання економічних ефектів із еколого-соціальною ефективністю використання земельно-ресурсного потенціалу в сфері сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: аграрне виробництво, економічна ефективність, земельно-ресурсний потенціал, комплексна оцінка, методологічні підходи, показники.

Вступ.

Реформи проведені в Україні в 90-х роках ХХ ст. спричинили значний спад обсягів сільськогосподарського виробництва, падіння ефективності використання земель сільськогосподарського призначення, зниження їх родючості, порушення науково обґрунтованих систем землеробства тощо. Однією з ключових умов для досягнення зростання обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції є підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу.

Тому, питання підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування та формування передумов сталого відтворення земельних ресурсів сьогодні набувають особливої актуальності. Дослідження економічної ефективності сільськогосподарського землекористування має визначальне значення в теорії і практиці ведення сільськогосподарської діяльності.

Для прийняття ефективних управлінських рішень, що стосуються раціонального та збалансованого сільськогосподарського землекористування, особлива увага має приділятися формуванню системи комплексної оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Численні дослідження, присвячені проблемі оцінки ефективності сільськогосподарського землекористування, показують, що дане питання є досить складним і багатограним.

Дослідженню економічних питань сільськогосподарського землекористування та використання земельно-ресурсного потенціалу присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців: Балацького О.Ф., Барановського В.А., Бриндзі З.Ф., Гофмана К. Г., Канторовича В.С., Мартина А.Г., Мельника П.П., Месель-Веселяка В.Я., Немчинова В.С., Некрасова В.С., Мельника Л.Г., Мінца А.А., Реймерса М.Ф., Струмліна С.Г., Третяка А.М., Федоренка М.П., Хвесика М.А. та ін. Проблемам розробки методики дослідження ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі присвячені наукові праці таких вчених, як: Андрійчука В.Г., Борщевського П.П., Гнатковича О.Д., Горлачука В.В., Гуторова О.І., Данилишина Б.М., Добряка Д.С., Дорогунцова С.І., Зось-Кіора М.В., Корчинської О.А., Новаковського Л.Я., Саблука П.Т., Сохничка А.Я., Ступеня М.Г., Трегобчука В.М., Третяка А.М., Федорова М.М. та інших.

Проте, існує низка дискусійних питань, що стосуються насамперед удосконалення методики дослідження економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в сільському господарстві в умовах розвитку сучасної системи господарювання.

Мета.

Метою роботи є поглиблення теоретико-методологічних аспектів оцінки економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі основні завдання:

- дослідити можливості застосування сучасних методологічних підходів до оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрному виробництві;
- систематизувати показники в системі оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування за критеріями відбору;
- запропонувати етапи оцінки економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу за допомогою інтегрального показника.

Методологія дослідження.

Дослідження проводилися шляхом використання діалектичного методу пізнання дії економічних законів і системного підходу до вивчення економічних явищ і процесів, що передбачає досягнення максимізації економічної вигоди в процесі сільськогосподарського землекористування; монографічного – під час опрацювання наукових публікацій з питань проведення оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу; індукції та дедукції – для формування системи показників оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування та їх групування за критеріями відбору; абстрактно-логічного методу – при здійсненні теоретичних узагальнень та формулювання висновків.

Результати.

Дефініція «ефективність» походить від терміну «ефект», що в перекладі латинського «effectus» означає виконання, результат причини чи дії. Тому, поняття «ефективність» (від лат. «efficientia») можна трактувати як результативність певного проекту, процесу, яким вимірюється відношення між одержаним результатом і використаними при цьому ресурсами [6, с. 102].

Таким чином, вона свідчить не лише про приріст обсягів виробництва, а й про те, якою ціною, якими витратами ресурсів досягається цей приріст, тобто свідчить про якість економічного зростання [3, с. 128]. Тому, ефективність найчастіше визначається відносними характеристиками, які розраховуються на основі двох груп показників: результату (ефекту) і витрат на його досягнення.

Різноманітність ефектів, створюваних у процесі продуктивного використання виробничих ресурсів, породжує різноплановість оцінки ефективності виробничої діяльності та відповідно використання ресурсного потенціалу.

Ступінь ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу аграрної галузі, суб'єктів господарювання або сільських територій багато в чому залежить від обґрунтованості використання відповідних систем показників та методик проведення оцінки. Об'єктивна інформація про кількісну та якісну оцінку ефективності використання ресурсного потенціалу дозволяє адекватно управляти ним на всіх стадіях його формування, відновлення, та застосування у виробництві.

На різних етапах розвитку економіки землекористування та оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу використовуються різні методи дослідження. У зв'язку з цим виникають складні методологічні й методичні питання економічного їх обґрунтування.

Загальнометодологічні проблеми у сфері вивчення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу групуються навколо низки питань, які пов'язують між собою всі його елементи:

- 1) вивчення еколого-економічних відносин у галузі використання названого потенціалу, аналіз досягнутих меж його використання;
- 2) виявлення можливостей оптимізації його використання;
- 3) обґрунтування перспектив щодо їх реалізації.

Загалом, методологічною основою дослідження ефективності землекористування є діалектичний метод пізнання, який дозволяє оцінити дію економічних законів в напрямку встановлення тенденцій та закономірностей розвитку суспільних явищ і процесів, дати аналіз існуючого стану функціонування господарських механізмів і шляхи їх вдосконалення, розробити та уточнити систему економічних категорій, які уточнюють ті чи інші поняття в галузі використання земельно-ресурсного потенціалу. При цьому, формується система показників та різні варіанти оцінки ефективності землекористування.

В процесі оцінювання варто враховувати і те, що окремий елемент природного середовища не може використовуватися ізольовано від інших, оскільки сільськогосподарські землекористувачі використовують у своїй діяльності не окремі ресурси, а весь природний ландшафтний комплекс.

Тому оцінка ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу окремого ландшафту повинна являти собою не оцінку ефективностей використання окремих його компонентів, а розглядати їх як єдине ціле в рамках використання у процесі виробництва. В даному випадку для дослідження процесів використання земельно-ресурсного потенціалу важливим є застосування системного підходу, який передбачає розгляд даної економічної категорії як системи, тобто сукупності взаємопов'язаних елементів (характеристик потенціалу), яка має вхід, вихід і прямо та опосередковано пов'язана із зовнішнім середовищем [8].

З позиції сучасної теорії бізнес-систем, потенціал має розглядатись як елемент системи більш високого порядку, спроможний виконувати в ній певний перелік визначених функцій, що призводить до задоволення певних потреб і появи комерційного ефекту [5].

Розрахована таким чином ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу матиме, насамперед, практичне значення, оскільки відбиватиме результативність використання потенціалу в межах господарської діяльності і її вплив на якість навколишнього середовища.

Реалізація системного підходу до дослідження земельно-ресурсного потенціалу є неможливою без застосування комплексного підходу, який передбачає всебічне врахування всіх елементів економічної системи в процесі реалізації потенціалу земель сільськогосподарського призначення.

Таким чином, оцінка економічної ефективності сільськогосподарської діяльності ґрунтується на комплексному підході до визначення її кінцевих результатів з урахуванням залучених ресурсів та ступеня їх використання [4, с. 159]. Отже, ефективність виробництва найтіснішим чином пов'язана саме з результативністю використання виробничих ресурсів.

Комплексний підхід вимагає застосування «принципу діаманту» до реалізації поставлених завдань, що полягає в дослідженні різних граней економічного розвитку земельно-ресурсного потенціалу з різних точок зору та концептуальних зрізів розвитку аграрної галузі і сільських територій, загалом. Так, дослідження модернізації аграрної галузі обов'язково має враховувати компоненти природного середовища, екологічні аспекти розвитку, можливості соціального розвитку сільських територій, оскільки економічна складова загальносистемного розвитку земельно-ресурсного потенціалу лише в поєднанні з іншими видами його розвитку спроможна забезпечити збалансованість землекористування.

Оцінка економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу повинна базуватися на синергетичному підході до дослідження природно-господарських систем.

Синергійний підхід до дослідження технологій використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі передбачає вивчення всіх аспектів сільськогосподарського землекористування крізь призму закону синергії, за яким «будь-яка система має такий набір ресурсів, за якого її потенціал завжди буде або значно більшим від простої суми потенціалів ресурсів, що до неї входять, або істотно меншим» [7, с. 82]. Синергізм є своєрідним критерієм правильності вектору наукового пошуку.

Дослідження економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу має базуватися на застосуванні інноваційного та ієрархічного підходів з метою профілактики ризиків модернізації сільськогосподарської галузі і стереотипних уявлень, що склалися щодо розвитку системи землекористування.

Регіонально-цілісний підхід в системі оцінки землекористування дає змогу показати взаємозалежність економічної та соціальної систем, їх нерозривну єдність з природним довкіллям, рівновага відносин з яким формує засади екологічної безпеки та сталого розвитку системи використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі.

Гуманістичний підхід, що орієнтований на людину та лежить в основі вироблення шляхів модернізації природно-господарських систем і забезпечення економічного розвитку, має бути визначальним при організації систем землекористування. Цей підхід обумовлює необхідність дослідження напрямків модернізації економічних інструментів соціального розвитку системи використання земельно-ресурсного потенціалу в інтересах різних соціальних груп. Гуманістичний підхід тісно пов'язаний з організаційним, за яким людина є центральним елементом будь-якої організації, що обумовлює її формування та визначає місію функціонування й розвитку.

Застосування наведених підходів в процесі дослідження економічної ефективності землекористування має базуватися на певних філософських загальнонаукових та специфічних основах пізнання, серед яких варто виділити принципи:

- реалістичності – досліджується не ідеально-абстрактна неіснуюча модель землекористування, а змодельована система, параметри якої відповідають існуючим реаліям економічного розвитку в Україні;

- екологізації – формування системи землекористування має враховувати особливості функціонування природних екосистем, з метою недопущення погіршення земельних угідь та навколишнього природного середовища для теперішніх і майбутніх поколінь

- детермінізму – проблеми, які виникають у сфері використання земельно-ресурсного потенціалу, зумовлені низкою чинників, які потрібно виявити і дослідити та на підставі отриманих результатів розробити шляхи уникнення чи зменшення їх негативного впливу;

- поступовості та повноти – потрібно послідовно досліджувати систему землекористування в аграрній галузі, враховуючи кожен з її елементів, аналізуючи їх розвиток та взаємозв'язки між ними;

- розвитку – дослідження напрямів сільськогосподарського землекористування має базуватися не на констатації статичного результату реалізації управлінських рішень, а на вивченні всього процесу використання сільськогосподарських угідь впродовж певного часу;

- історизму – необхідне дослідження історичного досвіду землекористування, що в

перспективі дасть змогу вибрати оптимальні рішення в сфері покращення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі;

– інноваційності – наукові розробки та їх використання в сільськогосподарському виробництві дають змогу істотно покращити економічну ефективність процесів землекористування;

– регіоналізації – необхідне дослідження процесів землекористування з врахуванням місцевих природно-кліматичних умов і формування певних господарсько-територіальних комплексів.

Для реалізації зазначених принципів необхідне використання комплексу загальнонаукових та спеціальних методів пізнання [1, с. 162-163].

Серед загальнонаукових методів доцільним є застосування методів системного аналізу, порівняльного аналізу, синтезу, абстрагування, індукції та дедукції, моделювання тощо. Комплекс спеціальних методів пізнання, які варто використати в процесі дослідження ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу, має базуватися на таких групах методів: економіко-математичні, статистичні, економіко-географічні, експертні та ін.

Таким чином, логіка дослідження ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі повинна складатися з таких етапів:

1) теоретико-методологічний, що передбачає пізнання сутності ефективності землекористування на науково-гносеологічному рівні, формування методології та методики її дослідження;

2) емпіричний, що включає оцінку існуючого стану землекористування, його ефективності; визначення чинників, тенденцій та проблем в галузі сільськогосподарського використання земельно-ресурсного потенціалу;

3) конструктивний, що передбачає розроблення концептуальних засад та практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи землекористування та покращення її ефективності на різних рівнях управління.

Категорія ефективності характеризується за допомогою сукупності показників, які відображають кількісну визначеність виробничого процесу, та критеріїв, що є якісною стороною характеристики результативності процесу виробництва.

Розглянувши різні методики розрахунку ефективності сільськогосподарського землекористування нами систематизовано економічні показники, що застосовуються для оцінювання ефективності використання та управління земельними ресурсами в сільськогосподарській галузі за рядом критеріїв відбору (рис. 1).

Встановлено, що на ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу впливають ряд зовнішніх факторів, які варто систематизувати наступним чином:

— організаційно-територіальні, які включають планування і розподіл земельного фонду, застосування оптимальної структури посівних площ і системи сівозмін, заходів щодо підвищення продуктивності природних угідь шляхом формування сінокосів та пасовищ тощо;

— техніко-технологічні, що відображають якісний склад технічних засобів, які використовують для обробки землі і технологічні аспекти виробництва;

— інноваційні, що характеризують питому вагу інтенсивних технологій та інноваційних розробок у загальному обсязі агротехнічних прийомів, які застосовуються в землекористуванні та продукції, що випускається;

— інвестиційні, що передбачають використання інвестиційних механізмів з метою стимулювання ефективного землекористування;

— меліоративні, які включають проведення поліпшувальних заходів з метою відтворення якісних показників сільськогосподарських угідь;

— хіміко-біологічні, що стосуються покращення результатів аграрної діяльності завдяки використанню хімічних та біологічних препаратів при вирощуванні сільськогосподарських культур;

- соціальні, що передбачають підвищення кваліфікації працівників сільськогосподарських підприємств, формування належної інфраструктури на селі;
- екологічні, які дозволяють покращити економічну ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу внаслідок формування збалансованого механізму природокористування за умови одночасного збереження природного середовища і відтворення родючості ґрунтів.

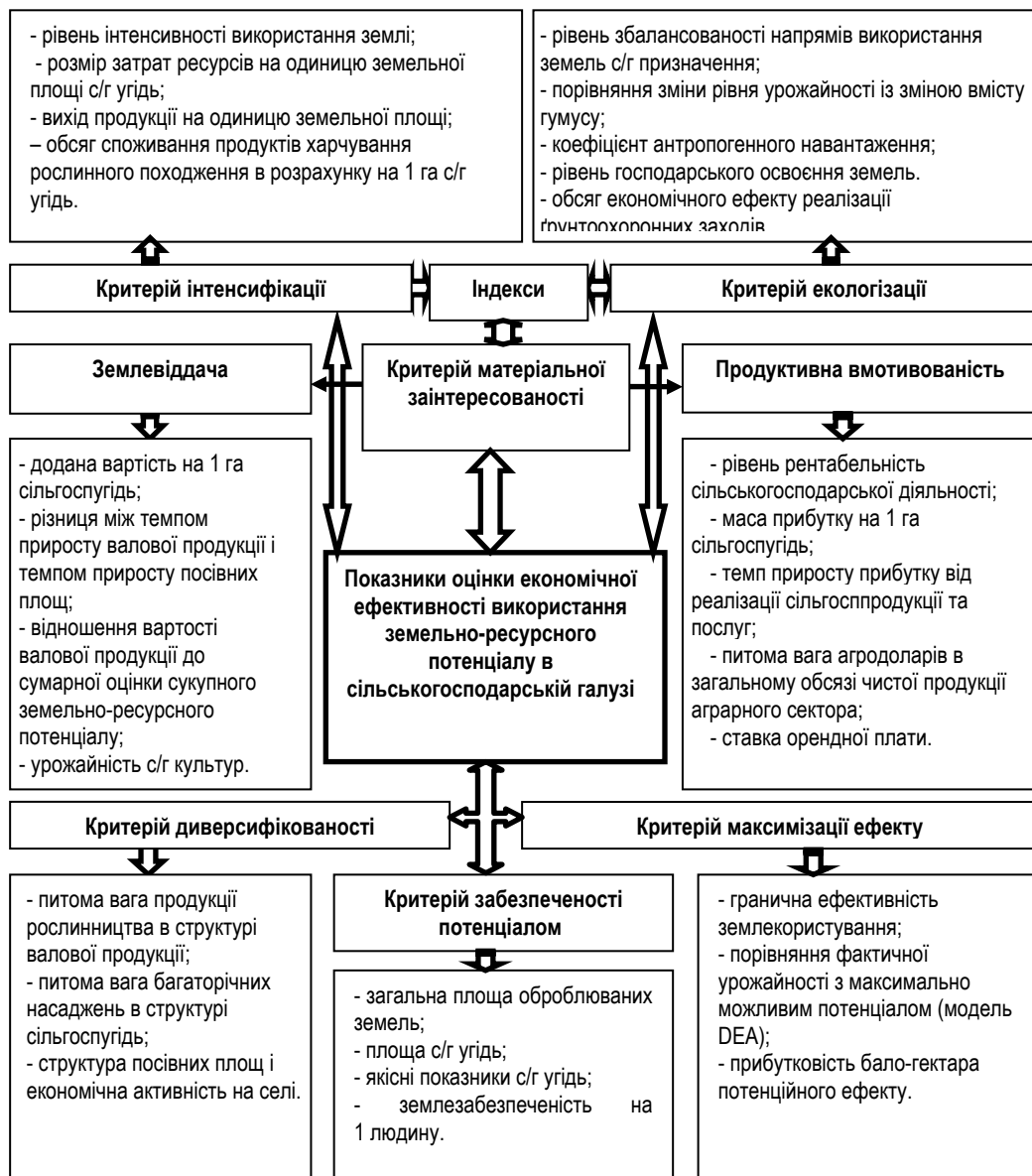

Рис. 1. Групування показників в системі оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування за критеріями відбору*

*Джерело: розроблено автором

Таким чином, можна стверджувати, що результативність діяльності аграрних підприємств та господарств населення визначають ряд факторів, які характеризуються різним ступенем впливу на ефективність використання наявних земельних ресурсів, а саме: ступінь використання сільськогосподарських угідь аграрними корпораціями та холдингами, які з високим рівнем інтенсивності використовують ґрунтово-ресурсний потенціал; забезпеченість території придатними до використання сільськогосподарськими угіддями в розрахунку до загальної площі земельного фонду; обсяги інвестування у розвиток аграрної сфери, які залежать від інвестиційного клімату в Україні; історичні традиції та схильність населення, яке проживає на сільських територіях, до ведення сільськогосподарського виробництва; розвиток сільських територій та інфраструктури на селі тощо [10].

Спосіб об'єднання окремих показників визначає алгоритм обчислення інтегрального показника ефективності землекористування [2, с. 29]. На наш погляд, комплексна оцінка економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу має охоплювати ряд етапів, які зазначені на наступному рисунку (рис. 2).

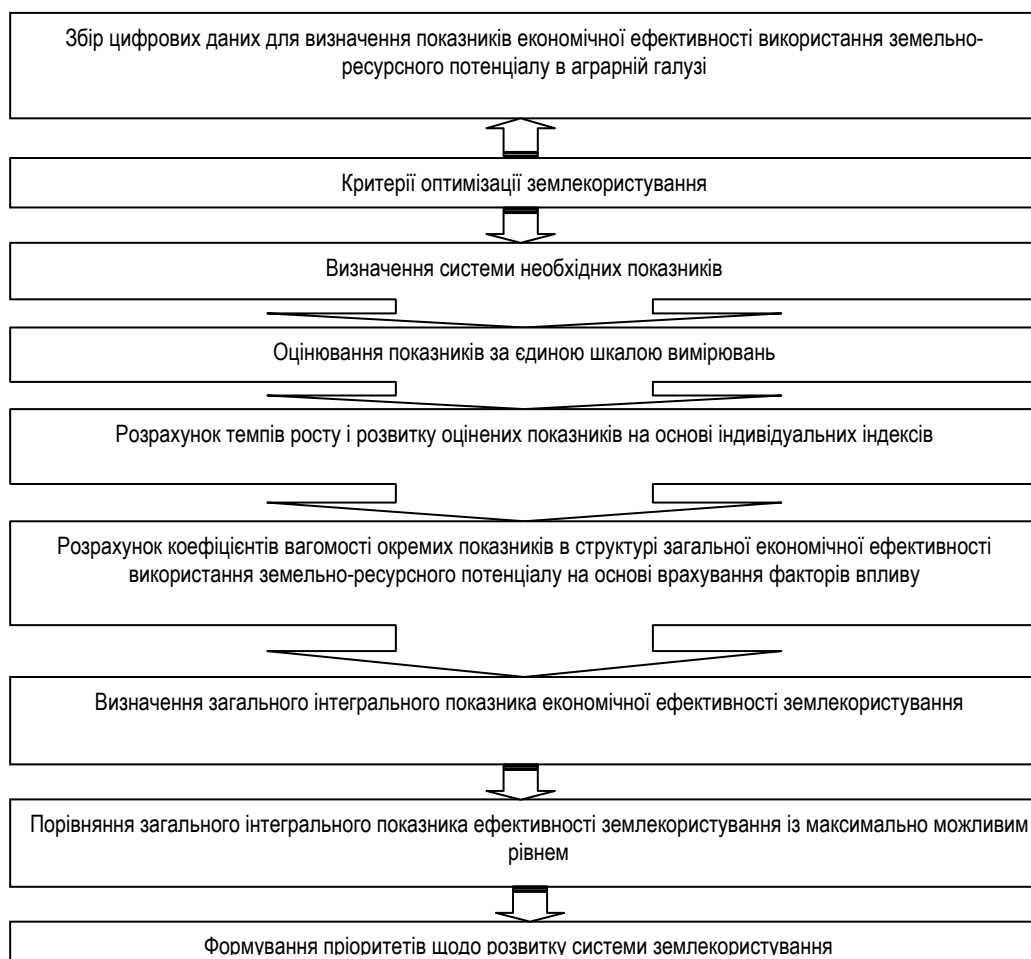

Рис. 2. Етапи оцінки економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу за допомогою інтегрального показника*

*Джерело: розробка автора.

Отже, інтегральний підхід до оцінки землекористування повинен передбачати отримання інтегрального ефекту в сукупному ланцюгу виробництва та використання продукції; врахування факторів, що можуть мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище; формування мотиваційних інструментів в галузі оптимізації природокористування з огляду на особливості суб'єкта господарювання; отримання максимальної соціо-еколого-економічної ефективності з мінімальними відхиленням від екологічних норм та нормативів, які використовуються для вирішення поставлених завдань [9].

Висновки і перспективи.

Проведене дослідження особливостей оцінювання економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі свідчить про використання широкого спектру методологічних підходів в даному процесі. Важливу роль в системі оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування відіграє визначення оптимальних показників і їх групування за рядом критеріїв відбору.

Враховуючи необхідність дослідження великої кількості різнопланових показників в процесі визначення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі, важливим є формування і оцінювання комплексних інтегральних показників для прийняття ефективних господарських рішень в сфері сільськогосподарського землекористування. В подальших дослідженнях слід акцентувати увагу на поєднанні механізмів оцінювання економічних ефектів із еколого-соціальною ефективністю використання земельно-ресурсного потенціалу в сфері сільськогосподарського виробництва.

Список використаних джерел

1. Белуха Н.Т. Основы научных исследований в экономике. Київ: Вища школа, 1985. 215 с.
2. Гуторов О.І., Шарко І.О. Оцінка земель і ресурсного потенціалу в сільському господарстві: теоретичні та практичні підходи : монографія. Харків : ХНАУ; Вид-во «Точка», 2012. 255 с.
3. Руснак П.П., Жебека В.В., Рудий М.М., Чалий А.А. Економіка сільського господарства ; ред. П.П. Руснак. Київ: Урожай, 1998. 320 с.
4. Здоровцов О.І., Касьянов Л.І., Мацибора В.І., Шиян В.Й. Економіка сільського господарства: підручник ; за ред. О.І. Здоровцова, В. І. Мацибори. Київ : УСГА, 1993. 320 с.
5. Ефремов В.С. Стратегическое планирование в бизнес-системах. Москва : Финпресс, 2001. 238 с.
6. Лазеба Є.С. Шляхи забезпечення ефективного використання земель у сільськогосподарському виробництві. Економіка АПК. 2014. № 8. С. 101-107.
7. Монастирський Г.Л. Теорія організації: навч. посібник. Київ: Знання, 2008. 319 с.
8. Райзберг Б.А., Фатхудинов Р.А. Управление экономикой : учебник. Москва : ЗАО «Бизнес – школа», «Интел – Синтез», 1999. 784 с.
9. Социально-экономический потенциал региона ; под. общ. ред. О.Ф. Балацкого. Сумы : Университетская книга, 2010. 364 с.
10. Трофименко Н.В. Стан та ефективність використання сільськогосподарських земель землевласниками та землекористувачами. Вісник ЖНАЕУ. № 2 (51), т. 2. 2015. С. 12–20.

Статтю отримано: 25.04.2017 / Рецензування 15.05.2017 / Прийнято до друку: 24.05.2017

Borys Sydoruk

Ph.D. (in Economics), Senior Research Fellow, Doctoral Candidate,
NSC «Institute of Agrarian Economics» of NAAS
Kyiv, Ukraine
E-mail: b_sidoruk@ukr.net

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ESTIMATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL LAND USE

Abstract

Introduction. The study of the economic efficiency of agricultural land use is crucial in the theory and practice of agricultural activity.

Particular attention should be paid to the development of a comprehensive system for assessing the efficiency of land-resource potential use in the agrarian sector in order to make effective management decisions regarding rational and balanced agricultural land use.

Methods. Research conducted by use of the dialectical method of knowledge of the economic laws and systematic approach to the study of economic phenomena and processes, monographic, induction and deduction – to form a system of indicators to measure economic efficiency of agricultural land use and their selection criteria for grouping; abstract and logical method – in the implementation of theoretical generalizations and formulation of conclusions.

Results. Possibilities of application of modern methodological approaches to the estimation of efficiency of use of land-resource potential in agrarian production are investigated. The indicators in the system of assessing the economic efficiency of agricultural land use by selection criteria are systematized by the author. The stages of estimation of economic efficiency of use of land-resource potential with the help of integral indicator are offered.

Discussion. The formation and evaluation of integrated indicators is important for the adoption of effective economic decisions in the field of agricultural land use. Attention should be paid to the combination of mechanisms for assessing economic effects with the ecological and social efficiency of the use of land-resource potential in the field of agricultural production in further researches.

Keywords: agrarian production, economic efficiency, land resource potential, integrated assessment, methodological approaches, indicators.

References

1. Belukha, N.T. (1985). *Osnovy nauchnykh issledovaniy v ekonomike* [Fundamentals of scientific research in economics]. Kyiv, Ukraine : Vyshcha shkola.
2. Hutorov, O.I., & Sharko, I.O. (2012). *Otsinka zemel i resursnoho potentsialu v silskomu hospodarstvi: teoretychni ta praktychni pidkhody : monohrafiia* [Land and resource potential assessment in agriculture: theoretical and practical approaches: monograph]. Kharkiv, Ukraine: KhNAU; Vydavnytstvo «Tochka».
3. Rusnak, P.P., Zhebeka, V.V., Rudyi, M.M., & Chalyi, A.A. (1998). *Ekonomika silskoho hospodarstva* [Economics of agriculture]. Kyiv, Ukraine: Urozhai.
4. Zdorovtsov, O.I., Kasianov, L.I., Matsybora, V.I., & Shyian, V.I. (1993). *Ekonomika silskoho hospodarstva: pidruchnyk* [Economics of agriculture: textbook]. Kyiv, Ukraine: USHA.
5. Yefremov, V.S. (2001). *Strategicheskoye planirovaniye v biznes-sistemakh* [Strategic planning in business systems]. Moscow, Russia: Finpress.
6. Lazeba, Ie.S. (2014). Shliakhy zabezpechennia efektyvnoho vykorystannia zemel u silskohospodarskomu vyrobnytstvi [Ways to ensure the effective use of land in agricultural production]. *Economy of agroindustrial complex*, 8, 101–107.
7. Monastyrskiy, H.L. (2008). *Teoriia orhanizatsii: navchalnyi posibnyk* [Organization theory: tutorial]. Kyiv, Ukraine : Znannia.
8. Rayzberg, B.A., & Fatkhudinov, R.A. (1999). *Upravleniye ekonomikoy : [uchebnik]* [Economics management: [tutorial]]. Moscow, Russia: CJSC Business-School, Intel-Sintez.
9. Balatskiy, O.F. (Ed.). (2010). *Sotsial'no-ekonomicheskyy potentsial regiona* [Socio-economic potential of the region]. Sumy, Ukraine : Universitetskaya kniga.
10. Trofymenko, N.V. (2015). Čtan ta efektyvnist vykorystannia silskohospodarskykh zemel zemlevlasnykamy ta zemlekorystuvachamy [The level and efficiency of using agricultural land by landowners and land users]. *Bulletin of ZNAEU*, 2 (51), 2, 12–20.

Received: 04.25.2017 / Review 05.15.2017 / Accepted 05.24.2017

